

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri, tarixçi

III Yazı

Məhəmməd Əmin Rəzulladənin "Müsavət" partiyasının lideri kimi parlamentin son yığıncağında söylədiyi sözlər başdan-başa həqiqət olduqlarını göstərməyə gəlmədi. Azərbaycanın Kommunist firqəsi hökuməti əlinə alar-almaz vətəni tamamilə ruslara tərk və təslim etmiş, məmləkəti qılincdan və oddan keçirməyə başlamışdı.

İstila hökuməti eyni zamanda siyasi partiyaların parlament xaricindəki təşkilatların da razılıqlarını almağa, onları rəsmi bəyannamə nəşr etmək yolu ilə istila hökumətini tanıdıqlarını bildirməyə məcbur etmək istəmişdi. B elə bir məcburiyyət qarşısında partiyaların mövqeyini bilmək çox mühümdür. "İttihad" partiyası nəşr etdiyi rəsmi bəyannamə ilə məqsədlərinin artıq həyata keçiriləyini bildirir və bütün üzvlərinə kommunist partiyasına girməyi tövsiyyə edirdi.

Sosial-demokrat (menşevik) "Hümmət" partiyası ümumi yığıncağında özünü bolşevik elan edərək liderləri məsul vəzifələrə təyin edirdi. Bu partiyanın liderlərindən Samadağa Ağamaloğlu, ilk növbədə ziraət komissarı, sonra mərkəzi icraiyyə komitəsinin rəisi olur, digər lider İbrahim Əbilov sovet Azərbaycanının Ankara səfirliyinə təyin edilir, Qasım Camalbayov və Hacıkərim Saniyev çəka məmurluğuna girmişdilər.

1920-ci il aprel ayının 27-də, sərhəddə Azərbaycan sərhəddçilərinin müqavimətini qıran və ölkə daxilində öz təbliğatlarının nəticələrinə güvənən bolşeviklərə maneəsiz Azərbaycana daxil oldular. Bu kritik və həlledici anlarda nazirlərin çoxu ölkəni və xalqı taleyin ixtiyarına buraxaraq, xaricə getməyi üstün tutdular. Hökumətin və məclisin qalan üzvləri parlamentdə toplaşaraq, Məhəmməd Əmin Rəzulladənin sədrliyi altında gərgin keçən iclasda mövcud vəziyyəti və hakimiyyətin bolşeviklərə verilib-verilməməsini müzakirə etdilər. M.Ə. Rəzulladə və Ş. Rüstəmbəyov qəti etiraz etsələr də, parlament üzvlərinin əksəriyyəti hakimiyyəti bolşeviklərə təmsil edən ifrat solçu parlament üzvlərinə təhvil verməyi qərara aldılar... Dövlət süqut etdi. Rus ordusu elə sürətlə irəliləyirdi ki, geri çəkilən Azərbaycan ordusunun zirehli qatırları öz sürətini saatda 60 verstə çatdırmağa məcbur oldular... Qatırların rəisi paruçik Kavtaradze idi. Xəyanətə daha bir misal. Bakıya daxil olan bu qoşun müxtəlif zümrəli və müxtəlif yaşlı cır-cındırlı lüt-üryanlardan ibarət idi. Təsəvvür etmək olar ki, belə bir sürü çiçəklənən varlı bir ölkənin üstünə necə bir acgözlüklə atılmışdı. Əvvəlcə hərbi anbarlar və ərzaq anbarları dağıdıldı. Cəmi bir neçə gün əvvəl İtaliyadan alınmış 35.000 dəst hərbi geyim zəbt olundu. Bundan başqa növbə başqa hərbi sursat və silahlara çatdı, tezliklə Azərbaycan Ordusunun ştabından və özündən quruca bir ad qaldı. Bakının Bayıl hissəsində yerləşən 6-cı Göyçay polkunun batalyonlarından birində bundan xəbər tutub qərara aldılar ki, ehtiyatda olan hərbi geyimləri əsgərlərə paylasınlar, lakin hərbi və dəniz işləri üzrə kommissar təyin olunmuş Çingiz İldırımın göstərişi ilə bu geyimləri əsgərlərdən alıb "Şanlı Qızıl Orduya" vermişdi.

Bolşeviklərin gelişindən sonra bir neçə gün Bakıda və əyalətlərdə sakitlik idi: ancaq ovun böyüyünü axtarıb ovlayırdılar. Bu vaxt Qırmızı Ordu Azərbaycanda heç bir müqavimətə rast gəlməyərək və özü üçün gözənilməz bir asanlıqla bütün ölkəni ələ keçirib Bakıda dayanmayaraq demir yolu ilə Gürcüstana hərəkət etməyə başladı. Yönlü Gürcüstan sərhəddindəki Azərbaycan hərbi hissələrindən də istifadə etdi. Poylu stansiyasında gürcü hissələri ilə vuruşma oldu, gürcülər Poylu körpüsünü partladılar, əsas qüvvələrinə tərəf geri çəkildilər. Lakin bu zaman Qarabağ, Gəncə və sairə yerlərdə tərk edilmişinə başlanılan Azərbaycan ordusu üsyana qalxaraq rusları hücumlarını dayandıрмаğa məcbur etdi.

Sosialist fraksiyasına daxil olan "Xalqçı sosialist firqəsi" də bolşevik platformasını qəbul edərək, öz üzvlərini məsul vəzifələrə yerləşdirdilər. Səfiqurtlu Aslan bəy Ədliyyə komissarlığında, Qaraşarlı Rza polis müdiri ümumiliyində çar

O həyacanlı günlərdə Bakı bələdiyyəsinin böyük salonunu dolduran yüzlərlə nümayəndə və bir o qədər də dinləyicilər üzərində "Müsavət"ın bu çıxışı dərin bir təsir göstərmiş, "Müsavət"ın ölüm-dirim mübarizəsinə girişməyə qərar verdiyi haqqında ümumi bir qənaət oyatmışdır.

Mirzə Davud Hüseynov "Müsavət"ın qərarını bildiren heyətə "Siz intihara qərar vermişsiniz!" demişdi və ona: "Yuxarıdakı şərtlər öz tərəfinizdən qəbul və imza edilmişdir, onlara əməl etdiyiniz müddətdə ortada məsələ yoxdur" deyilmişdi.

Bolşeviklərin bundan sonrakı işləri "Müsavət" firqəsinin nüfuz və mövqeyini daha da çox qüvvətləndirəcək, millətin bütün ziyalı, millətçi və istiqlalçı qüvvələrini onun etrafına toplayacaqdır. Azərbaycan Kommunist partiyası "təvəzüz etməkdə olan Qızıl ordunun Bakıya

ve xaricdəki birləşmiş qüvvələrini öz qüvvemizlə durdurmaq imkanı olmadığından Azərbaycan əsgəri inqilab komitəsi, Rusiya sovet cümhuriyyətinə, Dünya imperializmi ilə birlikdə çarpışmaq üçün qardaşcasına ittifaq təklif edir və Qızıl ordunu göndərmək surətilə inqilabi yardım etməyinizi rica edir."

Daha 2 gün əvvəl, məmləkətə girmiş olan şovinist və imperiyaçı qızıl rus ordusu bu surətlə gəyən məmən dəvət edilmiş oldu. Sonra "Azərbaycan sovet hökumətinin bir qərarı ilə bu işğalçı rus ordusu "Azərbaycan övladlığına" alınmışdı. Bu "övladlığa" dayanaraq "Azərbaycan sovet hökuməti" dövlətçiliyini ləğvə başladı. Bütün dövlət aparatı tədricən ləğv edildi. İlk sırada milli ordunu dağıtmaq lazım idi. Çünki Azərbaycan türklərinin müqavimət qüdrətindən, silahdan təcrid etmədən rus ordusu burada yerləşə bilməyəcəkdi.

Azərbaycan hərbiyyə komissarlığının əmri ilə milli ordumuzun zabitlərinin bütün paqonlarının sökülməsinə baxmayaraq, itaət ruhu mövcud deyildi. Milli ordunun xatirəsində bolşeviklərlə ermənilərin

əmrində olan milli ordunun silah anbarını qarət etmiş və bir Azərbaycan bölüyü təşkil etmədikləri halda Azərbaycan ordusunun geyim və silahı ilə bir rus və gürcü, erməni alayı təşkil etmişdilər...

Çox keçmədən Azərbaycan sovet hökuməti üzvlərində olan təzyiç nəticəsində bütün Azərbaycan ordusunun XI-ci ordu əmrində olduğu rəsmən elan etmişdilər."

"Azərbaycanda dövlət Azərbaycan kommunistlərinə veriləndə rəsmi anlaşmaya görə dövlətin sovet üsulu ilə olsa da tam istiqlal hüquqiyə və mülkiyyəti təmin ediləcəkdi. Halbuki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında bağlanan bir müqavilə ilə bu istiqlal rəsmən ortadan qaldırılırdı. Rusiya tərəfindən Çiçerinin, Azərbaycan adından isə Behbud Şaxtaxtinskiyin imzasını daşıyan bu müqaviləyə görə Rusiya ilə Azərbaycanın əsgəri təşkilat və komandanlıqları, milli sərvət və iqtisadiyyatı, xarici ticarəti, ərzaq və təşkilatları, demir yolu nəqliyyatı, dəniz və çay yolları idarəsi, poçt və teleqraf nəzarətləri ilə maliyyə işləri birləşdirilirdi. Bu birləşdirilən

İşğala Qarşı Azərbaycan Milli Hərəkəti

lişirdilər. Bir müddət sonra aldanıqlarını görərək müxalifətə keçincə, Səfiqurtlu Aslan, Hacinski Cəmo və Qaraşarlı Rza bəylər digər yoldaşları ilə birlikdə Sibire sürüldülər. "Ehrrar" firqəsi tamamilə meydana qalxaraq, bir-iki il sonra "Müsavət" firqəsinə daxil oldu. Bolşeviklər "Müsavət"dan xaric edilmiş iki şahid vasitəsi ilə 29 aprel 1920-ci ildə Bakıda fəvqəladə "Müsavət" konqresi çağırıldı. Burada "Müsavət" firqəsinin də bolşevik platformasını qəbul edərək, öz fəaliyyətini dayandırması təklifi müzakirəyə qoyuldu. Konqres bir səsə bu təklifi şiddətlə rədd edərək, Bolşeviklər verdikləri və imza etdikləri vədlərinə sadiq qalacaqları müddətdə "Müsavət" firqəsi onlara qarşı loyol olacaqdır, tərzində bir qərar qəbul elədi. Bu qərar "Müsavət"ın müxalif vəziyyətdə durmaqda davam etdiyini göstərirdi.

Bela bir qərarla nəticələnən və əsasları sonra sonra gizli təşkilatın əsas kadrlarını təşkil edən darülfünun (universitet) gənc heyət tərəfindən yazılmış raport Azərbaycanın müstəqil olaraq qalacağını, rus ordusunun Azərbaycanı tərk etməyəcəyi, Azərbaycanın öz idarəsini təyin üçün Məclisi-müəssisən çağırması lazım gəldiyini və siyasi azadlıqların qalacağını başlıca şərt olaraq göstərirdi.

olan bu qoşun müxtəlif zümrəli və müxtəlif yaşlı cır-cındırlı lüt-üryanlardan ibarət idi. Təsəvvür etmək olar ki, belə bir sürü çiçəklənən varlı bir ölkənin üstünə necə bir acgözlüklə atılmışdı. Əvvəlcə hərbi anbarlar və ərzaq anbarları dağıdıldı. Cəmi bir neçə gün əvvəl İtaliyadan alınmış 35.000 dəst hərbi geyim zəbt olundu. Bundan başqa növbə başqa hərbi sursat və silahlara çatdı, tezliklə Azərbaycan Ordusunun ştabından və özündən quruca bir ad qaldı. Bakının Bayıl hissəsində yerləşən 6-cı Göyçay polkunun batalyonlarından birində bundan xəbər tutub qərara aldılar ki, ehtiyatda olan hərbi geyimləri əsgərlərə paylasınlar, lakin hərbi və dəniz işləri üzrə kommissar təyin olunmuş Çingiz İldırımın göstərişi ilə bu geyimləri əsgərlərdən alıb "Şanlı Qızıl Orduya" vermişdi...

daxil olmayıb, Anadoluya gedəcəyini və "Azərbaycan ordusunun olduğu kimi qalib ləğv etdirilməyəcəyini" söz vermişdir. Osmanlı zabitləri və Türkiyə Kommunist partiyası üzvləri meydan və camiləri dolduran xalqın həyəcanlarını "gələn ordu birçə gün qonaq qaldıqdan sonra" Anadoluya gedəcəyini və etməklə təskinə müvəffəq olmuşdular. Halbuki 28 aprelde "Azərbaycan inqilab komitəsi" Moskvaya belə bir teleqram vurmuşdu: "İnqilabçı Bakı proletariati ilə əməkçi Azərbaycan kəndlisinin iradəsi ilə hakimiyyəti əlinə almış olan müstəqil Azərbaycan sovet cümhuriyyətinin əsgəri inqilab komitəsi, eski "Müsavət" hökumətini xalqın və məmləkətin düşməni elan edərək Antanta ilə Sovet Rusiyasının bütün digər düşmənləri ilə əlaqələrini kəsir.

İnqilab düşmənlərinin içəridəki

nəzarətlərə və xüsusiyyətə aid Rusiyada mövcud qanun və nizamları mexaniki surətdə burada da tətbiq olunur, Azərbaycan komissarlar heyətində Rusiya adından bir komissar iştirak edirdi ki, hər hansı bir qərarı saxlamaq və ona "veto" qoymaq hüququna malik idi."

Azərbaycanın bütün mülkiyyəti də sui-qəsdədən kənarda qalmamışdı. Azərbaycan sovet hökuməti 1920-ci ildə Rusiyanın təzyiçi ilə Naxçıvan, Qarabağ və Zəngəzur "öz arzusu" ilə Ermənistanə hədiyyə etməyə qərar vermiş və bunu elan etmişdi. Naxçıvan və Qarabağ əhalisinin sət müqaviməti və üsyanı Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökumətinin bütün gücünü ortaya qoyması ilə bu torpaqlar qorunsada Zəngəzur artıq itirilmişdi.

Qatırların rəisi paruçik Kavtaradze idi. Xəyanətə daha bir misal. Bakıya daxil

Milli Azərbaycan hökuməti ilə milli Gürcüstan hökuməti arasında olan anlaşmaya görə, qəti surətdə həlli məhkəməyə həvalə olunacaq və Borçalı ərazisi təəddüdsüz daraq Gürcüstana verilmişdi.

Bundan əlavə Bakıya verilən muxtariyyəti də qeyd etmək lazımdır. İlk öncə Bakını tamamilə Azərbaycandan ayırmaq və doğrudan doğruya Rusiyaya vermək istəmişdilər. Sovet hüquqçular və iqtisadçılar Bakının Azərbaycanla heç bir münasibəti olmayan bir şəhər olduğunu isbat etməyə çalışmışdılar. Doğrudan doğruya Bakının Moskvaya ilhaqı bəzi siyasi müləhizələrlə mümkün olmadığı, istilacılar Bakıya rus doldurmağa çalışdılar. İstanbulda yaşayan ac ruslardan on mini Bakıya köçürüldü.

(ardı var)